

บทที่ ๒

ความหมายของพรหมจรรย์ตามรูปศัพท์

ในบทนี้ผู้วิจัยมีความประสงค์จะตอบปัญหาสำคัญที่ว่า คำว่า “พรหมจรรย์” ตามรูปศัพท์หมายถึงอะไร ประกอบด้วยศัพท์อะไรบ้าง แต่ละศัพท์สำเร็จรูปมาจากอะไร มีความหมาย และมีแนวคิดอย่างไร จะได้พิจารณาไปตามลำดับ

ก่อนที่จะตอบปัญหาสำคัญที่ว่า พรหมจรรย์ตามรูปศัพท์หมายถึงอะไรนั้น เพื่อมิให้เกิดสับสนจึงต้องทำความเข้าใจกันให้ตรงกันก่อนว่า คำว่าพรหมจรรย์ที่ใช้ในภาษาไทยนั้นแปลงมาจากรูปศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า พุรหุมจริย ในภาษาบาลีใช้รูปศัพท์ว่า พุรหุมจริย หรือ พุรหุมจริยา

ศัพท์ว่า พุรหุมจริย ท่านอธิบายไว้ในบาลีว่า เป็นศัพท์สมาส พุรหุม + จริย เพื่อความชัดเจนในประเด็นนี้ จำเป็นต้องแยกพิจารณาความหมายตามรูปศัพท์ ตามที่นักปราชญ์ภาษาบาลีได้อธิบายไว้ในคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท และแนวความคิดของแต่ละศัพท์ไปตามลำดับ

ความหมายของ พรหม ตามรูปศัพท์

คำว่า พรหม ตามรูปศัพท์ ตามที่นักปราชญ์ภาษาบาลีได้อธิบายความหมาย พร้อมทั้งวิธีการประกอบรูปศัพท์ไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนาเถรวาท เช่น อรรถกถาฎีกา เป็นต้น ว่า สำเร็จรูปมาจากธาตุ ๕ ธาตุ คือ พุรห ธาตุ พุรห ธาตุ พห ธาตุ วห ธาตุ วาห ธาตุ ดังต่อไปนี้

๑. ศัพท์ว่า พุรหุม ประกอบรูปศัพท์จาก พุรห ธาตุ ม ปัจจัยในนามกิตก์ ท่านได้วิเคราะห์ความหมายไว้ ๓ นัย คือ

๑.๑. ศัพท์ว่า พุรหุม มีความหมายว่า ใหญ่ เจริญเติบโต

ดังข้อความว่า

มหนตลรีรตาย พุรหุมา. พุรห วฑุฒิมิย, มปฺปจฺจโย^๖

แปลว่า ชื่อว่าพหุ เพราะมีร่างกายใหญ่ พุรห ธาตุ เป็นไปในความเจริญเติบโต ลง ม ปัจจัย

๑.๒. ศัพท์ว่า พุรหุม มีความหมายว่า เจริญ เจริญรุ่งเรือง เจริญเติบโต

ดังข้อความว่า

พุรหติ วุฑฺธิ คจฺจตีติ พุรหุมา. พุรห วุฑฺธิย, มปฺปจฺจโย^๗

แปลว่า ชื่อว่าพหุ เพราะอรรถว่าย่อมเจริญ คือถึงความเจริญ พุรห ธาตุ ในความเจริญ รุ่งเรือง เติบโต ลง ม ปัจจัย

๑.๓. ศัพท์ว่า พุรหุม มีความหมายว่า สูง สูงขึ้นไป เจริญขึ้น อยู่เบื้องบน

ดังข้อความว่า

พุรหตีติ พุรหุมา. พุรห อุกฺคเม, มปฺปจฺจโย^๘

แปลว่า ชื่อว่าพหุ เพราะอรรถว่าอยู่สูงขึ้นไป พุรห ธาตุ ในความสูงขึ้นไป เจริญขึ้น ลง ม ปัจจัย

๒. ศัพท์ว่า พุรหุม ประกอบรูปศัพท์จาก พุรห ธาตุ ลง ม ปัจจัยในนามกิตก์ เช่นเดียวกัน ท่านได้อธิบายความหมายไว้ดังนี้

^๖ สิริมหาจตุรงคพลมหาอำมาตย์, อภิธานปุพฺธิปิภาวฺกิกา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เทคนิค ๑๙, ๒๕๒๗) ข้อ ๑๕ หน้า ๒๒.

^๗ พระโมคคัลลานเถระและพระสุภูติเถระ อภิธานปุพฺธิปิภาวฺและสุจิ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕) หน้า ๒๒.

^๘ พระอัคควงศาจารย์ สัททนีติปกรณ์ธาตุมาลา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพล ภิภษ, ๒๕๓๕) หน้า ๒๒๖.

๒.๑. ศัพท์ว่า พุรหุม มีความหมายว่า เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้น หมายความว่า เจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ

ดังข้อความว่า

อุปฐปริ พุรหุตีติ พุรหุมา. พุรหุ วาหุฒเน, มปฺปจฺจโย^๕

แปลว่า ชื่อว่าพรหม เพราะอรรถว่าพัฒนายิ่ง ๆ ขึ้นไป พุรหุ ธาตุ เป็น ไปในความเจริญ รุ่งเรือง ลง ม ปัจจัย

๒.๒. พุรหุม มีความหมายว่า งอกงาม บริสุทธิ์ หรือเจริญด้วยคุณวิเศษ

ดังข้อความว่า

พุรหุโิต เตหิ เตหิ คุณวิเสเสหิติ พุรหุมา^๕

แปลว่า ชื่อว่าพรหม เพราะอรรถว่าเจริญแล้วด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย พุรหุ ธาตุ เป็นไปในความเจริญ งอกงาม ลง ม ปัจจัย

๓. ศัพท์ว่า พุรหุม สำเร็จรูปมาจาก พหุ ธาตุ ในความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ลง ม ปัจจัยในนามกิตก์ ร อาคม

ดังข้อความว่า

หฺวิโซ สฺมปฺตติสุเชสุ พหติ วาหุฒติ วิรุหฺหติ เอเตนาติ พุรหุโม,
พหุ ธาตุ มปฺปจฺจโย, รากโม จ^๖

^๕ พระอัครควงศาจารย์ สัททนีติปกรณ์ธาตุมาลา (กรุงเทพฯ ๖: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพล ภิภษุ, ๒๕๓๕) หน้า ๒๔๖.

^๕ พระพุทธโฆษาจารย์ ปฺปญฺจสุทฺถนียา นาม มชฺฌิมนิกายภฺจกถาย มูลปฺนฺณาส วณฺณนา ปฺจฺจโม ภาโค (กรุงเทพฯ ๖: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒) ข้อ ๓ หน้า ๓๗.

^๖ พระวราสัมโพธิมหาเถระ ธรรมปทมหาฎีกา พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงาน พระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธาธิบดี (สง่า ปภุสฺสรมหาเถร ป.ศ.๘) ณ เมรุหน้าพลับพลา อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส (กรุงเทพฯ ๖: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕) หน้า ๒๕.

แปลว่า พราหมณ์ ย่อมเจริญ งามงาม ใหญ่โตในสมบัติและสุขทั้งหลาย ด้วยความรู้นั้น เหตุนี้จึงชื่อว่า พรหม พห ธาตุ ม ปัจจัย ร อาคม

๔. ศัพท์ว่า พรหม ประกอบรูปศัพท์มาจาก วห ธาตุ ในความหมายว่า นำมาเจริญ รุ่งเรือง อำนวย

ตั้งข้อความว่า

ทิวชานํ สมฺปตฺติสุํ วหฺตฺติ พรฺหฺโม, เวโท, วห ธาตุ มปฺจฺจโย วสุล โห ภาคโม จ^๕

แปลว่า สภาวะใด ย่อมนำสมบัติและความสุขมาให้แก่พราหมณ์ทั้งหลาย สภาวะนั้น ชื่อว่าพรหม หรือเวท วห ธาตุ ม ปัจจัย ว เป็น พ ร อาคม

๕. ศัพท์ว่า พรหม สำเร็จรูปมาจาก วาห ธาตุ เป็นไปในความนำมา เจริญ รุ่งเรือง อำนวย ให้ถึง

ตั้งข้อความว่า

ทิวชานํ สมฺปตฺตี วาหฺตฺติ พรฺหฺโม, เวโท, วาห ธาตุ มปฺจฺจโย ภาคโม จ^๖

แปลว่า ชื่อว่า พรหม หรือ เวท เพราะอรรถว่า อำนวยสมบัติ มาให้พวกพราหมณ์ วาห ธาตุ ม ปัจจัย ลง ร อาคม

โดยสรุป ความหมายของคำว่า พรหม ตามรูปศัพท์ที่นักปราชญ์ภาษาบาลีได้อธิบายไว้ข้างต้นนี้ สำเร็จรูปมาจาก พรห ธาตุ, พรฺห ธาตุ, พห ธาตุ, วห ธาตุ, วาห ธาตุ ธาตุทั้ง ๕ นี้ มีความหมายสอดคล้องกัน คือ ใหญ่ เติบโต เจริญ รุ่งเรือง

^๕ พระวรสัมโพธิมหาเถระ ธมฺมปทฺมนาฎีกา พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธาธิบดี (สง่า ปภัสสรมหาเถร ป.ธ.๘) ณ เมรุหน้าพลับพลา อิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส (กรุงเทพฯ ๗: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕) หน้า ๒๕.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

ท่านตั้งรูปวิเคราะห์ไว้นี้ เป็นคำนาม ปุงลิงค์ ในกรณีที่ใช้เป็นคุณศัพท์ หรือวิเศษนะ ภาษาไทยเรียกว่า คำวิเศษณ์ เป็นศัพท์ขยายความของศัพท์อื่น ทำให้ศัพท์ที่ขยายความ นั้นเด่นชัดขึ้น แปลว่า ประเสริฐ ล้ำเลิศ ดั่งาม สูงสุด บริสุทธิ์

ความหมายของศัพท์ว่า พุรหม ในวิทยานิพนธ์นี้ มีรูปเป็นคุณศัพท์ หรือคำวิเศษณ์ ซึ่งเป็นคำขยายคำว่า จริย ที่เข้ามาลด้วย มีความหมายว่า ประเสริฐ ล้ำเลิศ ดั่งาม บริสุทธิ์

ข้อที่น่าสังเกต พุรห ธาตุ และ พุรห ธาตุ ที่ใช้ในภาษาบาลีนั้น น่าจะตรงกับ ธาตุในภาษาสันสกฤตว่า /bṛh/ มีความหมายว่า ใหญ่ โต มโหฬาร มหิมา กว้างขวาง แข็งแรง มีกำลัง มีอำนาจ เหตุที่ /bṛh/ ในภาษาบาลีมีรูปเป็น พุรห และ พุรห เพราะว่า ภาษาบาลีไม่มีสระ ฤ (ṛ) /bṛh/ (พฤห) ในภาษาบาลีจึงมีรูปเป็น พุรห บ้าง พุรห บ้าง กล่าวคือในกรณีที่เป็น พุรห เอา ฤ (ṛ) เป็น ร (ra) เพราะอิทธิพลของ หุ (h) ในกรณีที่เป็น พุรห เอา ฤ (ṛ) เป็น รุ (rū) เพราะอิทธิพลของ พุ (b) ดังนั้น /bṛh/ ธาตุ ในภาษาสันสกฤต เมื่อมาใช้ในภาษาบาลี จึงมีรูปเป็น พุรห วรรคกัณฐชา และ พุรห วรรคโกฎฐชา

ความหมายของ พุรหม ในศาสนาพราหมณ์

ตามรูปศัพท์ คำว่า “พุรหม” แปลว่า “ใหญ่” ในสมัยพระเวท หมายถึง บทสวดศักดิ์สิทธิ์ อันมีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระเวทต่าง ๆ โดยเฉพาะมนทลที่ ๑๐ มีบทสวดเกี่ยวกับความเป็นมาของจักรวาล ต่อมา พุรหม หมายถึง เทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย พราหมณ์เชื่อว่าเป็นต้นกำเนิดของทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นผู้สร้างเทวดา มนุษย์ สัตว์ และสิ่งทั้งหลาย แรกทีเดียวเรียกว่า ประชาบดี ต่อมาเรียกว่า พุรหม

ในสมัยอุปนิษัท พราหมณ์ถือว่า พุรหม เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง มองไม่เห็น

จันทรศิริ แทนมณี พระพุรหมในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาบาลี-สันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒) หน้า ๖.

แทรกอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เป็นเรื่องละเอียดอ่อนยิ่งกว่าทุกสิ่งทุกอย่างจนไม่อาจบรรยายได้

ต่อมาในสมัยฮินดู ศาสนาพราหมณ์ดั้งเดิมได้พัฒนามาเป็นศาสนาฮินดู ในยุคนี้ นอกจากพระพรหมแล้ว ได้เกิดเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่อีก ๒ องค์ คือพระศิวะ หรืออิศวร และพระวิษณุ หรือพระนารายณ์ จึงเป็นตรีมูรติของฮินดู ในยุคนี้พรหมมีลักษณะคล้ายคนมากขึ้น แต่ยังทรงไว้ซึ่งอำนาจเหนือสามัญชน มีตัวตน เป็นชาย มีความรู้สึก มีความรัก และความชอบเหมือนมนุษย์ ถึงแม้ว่าพระพรหมจะมีความสำคัญน้อยลงแต่ก็ยังคงได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งเหมือนเดิม โดยมีพระอิศวรเป็นผู้ทำลาย พระนารายณ์ เป็นผู้พิทักษ์โลก

ความหมายของ พรหม ที่ใช้ในคัมภีร์พุทธศาสนา

คำว่า พรหม ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ แห่งพุทธศาสนาเถรวาท เช่น พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา เป็นต้น มีความหมายแตกต่างจากศาสนาพราหมณ์ เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดแล้วคำว่า พรหม มีความหมาย ๕ ประการคือ

๑. พรหม หรือพระพรหม
๒. พราหมณ์
๓. บิดามารดา
๔. พระตถาคต
๕. (ธรรม, ความประพฤติ) อันประเสริฐ

นักปราชญ์ภาษาบาลี ก็ได้ให้คำนิยามความหมายของศัพท์ว่า พรหม ไว้ดังนี้ว่า “พรหม ศัพท์มีความหมาย ๕ ประการ คือ พรหม พราหมณ์ มารดาบิดา พระตถาคต และ (การดำเนินชีวิต) อันประเสริฐ”^{๑๑}

^{๑๑} พรหมณี วิบุปเป จ อโธ มาตาปิตุสุ จ ตถาคตเต จ เสฏฐเฐ จ พรหมสทฺโท ปวตฺตตีติ. ดู ในพระอัครควงศาจารย์ สัททนีติปกรณ์ธำตุมาลา (กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุ, ๒๕๒๕) หน้า ๒๖๕.

ดังจะได้พิจารณาความหมายของศัพท์ว่า พรหม ที่ใช้ในพุทธศาสนาเถรวาททั้ง ๕ ความหมายเป็นลำดับไป

๑. พรหม หรือพระพรหม

พรหม ในพุทธศาสนา คือท่านที่บังเกิดอยู่ในพรหมโลก ได้แก่ ผู้เคย เจริญสมถกรรมฐาน* จนได้รูปฌาน อรูปฌานสมาบัติ** ผู้เป็นฌานลาภีบุคคลซึ่งละจาก

* กรรมฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต หมายถึง สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ ในการเจริญภาวนา หรืออุปกรรมในการฝึกจิต หรืออุบาย หรือกลวิธีเหนี่ยวนำสมาธิมี ๒ อย่างคือ

สมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ

วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา

** ฌาน แปลว่า การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอัปปนาสมาธิ มี ๒ คือ รูปฌาน และอรูปฌาน

รูปฌาน มี ๔ คือ

๑. ปฐมฌาน มี องค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๒. ทุตติยฌาน มี องค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

๓. ตติยฌาน มี องค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

๔. จตุตถฌาน มี องค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

อรูปฌาน หรืออรูปฌานสมาบัติมี ๔ คือ

๑. อากาสานัญจายตนะ

๒. วิญญานัญจายตนะ

๓. อากิญจัญญายตนะ

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ

โลกนี้แล้ว ไปเกิดในพรหมโลก เรียกกันว่า พรหม

ดังข้อความว่า

ปจฺมํ ฌานํ ปริตฺตํ ภาเวตฺวา กตฺถ อูปฺชฺชนฺติ ปจฺมํ ฌานํ ปริตฺตํ
พรหมปาริสฺชานํ เทวานํ สหฺพฺยตํ อูปฺชฺชนฺติ^{๑๐}

แปลว่า ผู้เจริญปฐมฌานได้อย่างสามัญ ไปเกิดที่ไหน ? ผู้เจริญปฐมฌานได้
อย่างสามัญ ไปอุบัติเป็นพระพรหม ในชั้นพรหมปาริสชชา

และข้อความว่า

สฺหฺสฺสฺสํ พุรฺรฺมา ทฺวิสฺสฺสฺสํ พุรฺรฺมาตีอาทิสฺสุ หิ มหาพุรฺรฺมา พุรฺรฺมาตี
วฺจฺจติ^{๑๑}

แปลว่า ก็ทำมหาพรหม ในคำทั้งหลายมีคำว่าสหัสพรหม ทวิสหัสพรหม
เป็นต้น ท่านเรียกว่า พรหม

คำว่า พรหม ถ้ากล่าวโดยบุคคลลาธิฐาน (มีบุคคลเป็นที่ตั้ง) ก็คือ บุคคลผู้
เคยเจริญกรรมฐานจนเป็นฌานลาภีบุคคลซึ่งละจากโลกนี้แล้วไปเกิดเป็นเทพสูงกว่าเทวดา
ธรรมดา มีที่อยู่เรียกว่า พรหมโลก กล่าวโดยธรรมลาธิฐาน (มีธรรมเป็นที่ตั้ง) ก็คือ
ภาวะของจิตหรือภูมิของจิตที่สูงกว่าสามัญชน

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๑๐} อภ.วิ. ๓๕/๑๑๐๗/๕๗๑.

^{๑๑} พระพุทธโฆษาจารย์ ปภุจสุทธานิยา นาม มชฺฌิมนิกายฎฺฐกถาย มุลปฺนฺนนาส
วณฺณนา ปจฺมิ ภาโค (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒) ข้อ ๓ หน้า ๓๗.

๒. พรหมหมายถึงพรหมณ์

คำว่า พรหม หมายถึง พรหมณ์ ดังข้อความว่า “พรหมณ์ พระพุทธเจ้า ทรงบรรเทาความมืด มีจักรครอบคอบ ทรงถึงที่สุดแห่งโลก ล่วงภพได้ทั้งหมด ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกข์ได้ทั้งปวง มีพระนามตามความเป็นจริงว่า พุทโธ อันข้าพเจ้าเข้ามาแล้ว”^{๑๑}

คำว่า พรหมณ์ ที่ปรากฏในคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท ในความหมาย ๔ นั้น คือ

๑. คำว่า พรหมณ์ สำเร็จรูปมาจากศัพท์ว่า พุรหมฺ ลง ณ ปัจจัย ใน ราคาคติศัพท์* หมายถึง ผู้สวด (คัมภีร์พระเวท) หรือผู้สารถยายนนต์

ท่านตั้งวิเคราะห์ไว้ว่า

พุรหมฺ อดตฺติ พุราหมฺเณ มนฺเต สขฺณายตฺติ อตุเณ^{๑๒}

แปลว่า ผู้โดยอ้อมสารถยพระเวท อธิบายว่า สารถยายนนต์ทั้งหลาย เหตุฉะนั้น ผู้้นั้นชื่อว่าพรหมณ์

^{๑๑} พุ. ส. ๒๕/๔๔๓/๕๕๑, พุ. จุฬ. ๓๐/๕๘๐/๒๘๔; ๕๘๔/๒๘๖.

ตโมนฺโท พุทฺโธ สมนฺตจฺกฺขุ

โลกนฺตฺตฺว สพุทฺทวาตีวตฺตฺโต

อนาสโว สพุทฺทกฺขปฺปหีนฺโน

สจฺจวฺหโย พุรหมฺปาสิโต เม.

* การลงปัจจัยในราคาคติศัพท์ ดูใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส บาลีไวยากรณ์วชิรภาค ภาคที่ ๒ สมาสและศัพท์ (พระนคร: โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕) หน้า ๑๔๐.

^{๑๒} พระพุทธโฆษาจารย์ สมณุตปาสาทิกา นาม วินยฺกจกถา ปจฺจิม ภาโค (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒) หน้า ๑๑๔.

๒. พราหมณ์ มาจากศัพท์ว่า พฺรหฺม ลง ณ ปัจจัยในราคาติดทิตเหมือนกัน
หมายถึงพระอริยเจ้าทั้งหลาย

ตั้งข้อความว่า

อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา พฺรหฺมณา^{๑๕}

แปลว่า ก็พระอริยเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าพราหมณ์ เพราะความที่แห่งตน
เป็นผู้มีบาปอันลอยแล้ว

พระอริยเจ้าในที่นี้ หมายถึง พระอรหันต์ ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ว่า

ก็เขาไม่กล่าวผู้ที่เกิดแต่กำเนิด ผู้มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด ว่าเป็นพราหมณ์ ผู้
นั้นเป็นผู้ชื่อว่าโกวาทิ (ผู้กล่าวว่าท่านผู้เจริญ) ผู้นั้นแลเป็นผู้มีกิเลสเครื่องกังวล เรากล่าว
บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ผู้ไม่ถือมั่นนั้นว่าเป็นพราหมณ์^{๑๖}

และพระพุทธพจน์ว่า

เรากล่าวผู้ที่เทวดา คนธรรพ์และมนุษย์รู้จักดีของเขาไม่ได้ มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็น
พระอรหันต์ว่าเป็นพราหมณ์^{๑๗}

^{๑๕} พระพุทธโฆษาจารย์ สมุทฺธลวโร สนิยา นาม ที่สมณิกายภูจุกถาย สีลภุชฺช
วคฺคฺวณฺณนา ปจฺจิม ภาโค (กรุงเทพฯ ๖: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒) ข้อ ๒๕๕ หน้า ๒๑๙.

^{๑๖} ม.ม. ๑๓/๗๐๗/๖๔๕; พุ.ธ. ๒๕/๓๖/๖๘.

น จาหิ พฺรหฺมณํ พฺรหฺมิ โยชนิขิ มตฺติสมฺภวํ
โกวาทิ นาม โส โหติ ส เว โหติ สกิปฺภุจโน
อภิปฺภุจนํ อนาทานํ ตมหํ พฺรหฺมิ พฺรหฺมณํ ๖

^{๑๗} ม.ม. ๑๓/๗๐๗/๖๔๗; พุ.ธ. ๒๕/๓๖/๗๑; ๓๘๒/๔๕๖.

ยสุส คตี น ชานนฺติ เทวา คนฺธพฺพมานุสา
ชีณาสวํ อรหันตํ ตมหํ พฺรหฺมิ พฺรหฺมณํ ๖

๓. พรหมมณีน มาจากศัพท์ว่า พุรุม ลง ณ ปัจจัยในราชาศัพท์ติดเช่นกัน หมายถึง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ดังพระบาลีว่า

พฺรหฺมณโณติ ภิกฺขเว ตถาคตฺสฺสเสถ อธิวณฺโณ อรหโต สมฺมาสมฺมุทฺตสฺส^{๑๔}

แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหมมณีนัน เป็นชื่อของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๔. พรหมมณีน มาจากศัพท์ว่า พุรุม ลง ณ ปัจจัย ในโคตตศัพท์ ท่านตั้งวิเคราะห์ไว้ว่า

พุรุมฺโน อปฺจํ พฺรหฺมณโณ

แปลว่า เหล่าของพรหม ชื่อว่าพรหมมณีน

คำว่า พรหม ในที่นี้ หมายถึง บทสวด หรือพระเวท เพราะฉะนั้นพรหมมณีนในความหมายนี้ ก็คือ ผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากผู้สวดบทสวด ตระกูลของผู้สาธยายมนต์ หรือตระกูลแห่งผู้รู้คัมภีร์พระเวท

๓. พรหมหมายถึงบิดามารดา

ในพรหมสูตรกล่าวคำว่า พุรุม หมายถึง มารดาบิดา ไว้ดังนี้

พุรุมมาติ มาตาปิตโร^{๑๕}

แปลว่า มารดาบิดา ท่านเรียกว่า พรหม

ในสูตรดังกล่าวได้แสดงเหตุผลที่ทำให้บิดามารดาได้ชื่อว่าเป็นพรหมของบุตรไว้ว่า บิดามารดา ชื่อว่าพรหม เพราะเหตุว่าท่านทั้ง ๒ ให้กำเนิดแก่บุตร เป็นผู้มีอุปการะมาก

^{๑๔} อัง.อฎฐก. ๒๓/๑๙๒/๓๕๒.

^{๑๕} อัง.ติก. ๒๐/๔๗๐/๑๖๘, พุ.ยิติ. ๒๕/๒๘๖/๓๑๔, พุ.ข่า. ๒๘/๑๖๒/๖๖

บำรุงเลี้ยงดู แสดงประโยชน์ในโลกนี้ให้แก่บุตร ดำรงตนอยู่ในพรหมวิหารธรรม

จากข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าในทัศนะของพุทธศาสนาแล้ว ผู้ที่ทำให้มนุษย์เกิดขึ้นมาเป็นตัวตน คอยประคบประหงมเลี้ยงดูจนเจริญเติบโต ซี้ผิด ซี้ถูก ชั่ว ดี คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ ให้แก่ลูกนั่นคือ พ่อแม่ มิใช่พระพรหมที่เคยเชื่อถือกันมาแล้วหาเหตุผลอ้างอิงไม่ได้ เพราะไม่มีในชีวิตจริง พรหมที่มีในชีวิตจริง เป็นผู้ให้กำเนิด ฝ่าบำรุงถนุถนอมกลม่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูลูก ก็คือพ่อแม่

๔. พรหมหมายถึงพระพุทธเจ้า

คำว่า พรหม หมายถึง พระตถาคต หรือพระพุทธเจ้า

ดังข้อความ

พรหมมาติ โข ภิกขเว ตถาคตสุเสตํ อริจาณิ^{๑๐}

แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย คำว่าพรหมนั้น เป็นชื่อของพระตถาคตเจ้า.

พระพุทธเจ้า ได้ชื่อว่าเป็นพรหม เพราะคำว่า พรหม ในที่นี้ สำเร็จรูปมาจาก พुरुห ธาตุ ลง ม ปัจจัย ที่แปลว่า ผู้เจริญด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยคุณอันประเสริฐ หรือผู้บริสุทธิ์ ในที่นี้หมายถึง พระอรหันต์ พระพุทธเจ้าเป็นพระอรหันต์ พระองค์แรกของโลก ด้วยเหตุที่พระพุทธเจ้าเป็นผู้เจริญด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสทั้งปวง

๕. พรหมแปลว่าประเสริฐ

พรหม ในความหมายว่า ประเสริฐ, ดีงาม ศัพท์ว่า พुरुหม ในที่นี้มีลักษณะเป็นวิเสสนะ หรือคุณศัพท์ หรือคำวิเศษณ์ ใช้ขยายความคำที่เข้าสมาสด้วย ดังบาลีว่า

^{๑๐} พระพุทธโฆษาจารย์, *ปปัญจสูทนียา นาม มชฺฌิมนิกายกฺกถาย มุลปณฺณาสวณฺณนา ปจฺจิม ภาโค* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒) ข้อ ๓ หน้า ๓๗.

พुरुหมจุกกั ปวตฺเตติ^{๓๐} (ความว่า พระพุทธเจ้าย่อมยังจักรอันประเสริฐให้เป็นไป) และบาลีว่า พुरुหมยาน^{๓๑} (ความว่า ยานอันประเสริฐ) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาความหมายของศัพท์ว่า พुरुหม ที่ใช้ในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏ ในคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาเถรวาท สรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. ศัพท์ว่า พुरुหม ใช้เป็นนามนาม หมายถึง พระพรหม พรหมณ์ บิดามารดา และพระพุทธเจ้า

๒. ศัพท์ว่า พुरुหม เป็นคุณศัพท์ หรือคำวิเศษณ์ มีหมายความว่า เจริญรุ่งเรือง ประเสริฐ ดีงาม ล้ำเลิศ บริสุทธิ์

ศัพท์ว่า พुरुหม ที่สมาสกับศัพท์ว่า จริย ที่ตรงกับความหมายในวิทยานิพนธ์นี้คือ ศัพท์ว่า พुरुหม ในประเด็นที่ ๒ เป็นคุณศัพท์ หรือคำวิเศษณ์ ในความหมายว่า เจริญรุ่งเรือง ประเสริฐ ดีงาม ล้ำเลิศบริสุทธิ์

เนื่องจากคำว่า พรหม เป็นคำที่มีมาก่อนพระพุทธศาสนา ครั้นมาถึงยุคที่พระสิทธัตถะออกบวชค้นพบความจริงจนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และประกาศพระศาสนา พระพุทธองค์ตรัสว่า ความรู้เรื่องพรหมและวิธีการเข้าถึงพรหมตามแนวความคิดของพรหมณ์นั้น เลอะเลือน ไม่มีประโยชน์กับชีวิตจริงในปัจจุบัน

เพื่อให้เห็นความเป็นมาของพรหมในศาสนาพรหมณ์และข้อแตกต่างทางด้านแนวคิดเรื่องพรหม ระหว่างศาสนาพรหมณ์กับศาสนาพุทธ จึงสมควรเปรียบเทียบความเป็นมาของแนวคิดเรื่องพรหมของพรหมณ์กับแนวคิดเรื่องพรหมของพุทธเป็นลำดับไป

^{๓๐} ม.ญ. ๑๒/๑๖๖-๑๖๗/๑๔๐-๑๔๔; ส.นิ. ๑๖/๖๔/๓๓; อิง.จตุฎก. ๒๑/๘/๒๐.

^{๓๑} ส.ม. ๑๙/๑๓/๖.

แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องพรหมในศาสนาพราหมณ์

ก่อนที่พวกอารยันจะอพยพจากเอเชียกลางเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ลุ่มแม่น้ำสินธุที่ ดินแดนภารตวรรษ หรืออินเดียในยุคปัจจุบันนี้ เดิมเป็นที่อยู่ของพวกดราวิเดียน (Dravidian) ซึ่งเป็นชนพื้นเมือง มีลักษณะรูปร่างเล็ก ผิวดำ จมูกแบน เป็นชนชาติที่เจริญแล้ว มีใช้ชน ป่าเถื่อนอย่างที่เคยเข้าใจกัน จากการขุดค้นในทางโบราณคดีตามลุ่มแม่น้ำสินธุได้พบเมืองเก่า ที่มีชื่อเสียงหลายเมือง เช่น เมืองฮาร์ป้า (Harappa) และโมहनโจ-ดาโร (Mohenjo-daro) เป็นต้น ที่สร้างด้วยอิฐอย่างประณีต และมีระเบียบแบบแผน แสดงให้เห็นถึงความเจริญ ทางศิลปะ และสถาปัตยกรรมของผู้สร้างเป็นอย่างดี มนุษย์ที่มีความเจริญด้วยวัฒนธรรม และอารยธรรมเท่านั้นที่จะสร้างได้ อายุของอิฐบอกได้ชัดว่าเมืองเหล่านั้นสร้างขึ้นก่อนที่พวก อารยันอพยพเข้ามาอยู่ในอินเดีย

แนวความคิดด้านศาสนาและปรัชญา จากหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่า ชนพื้นเมืองเดิมของอินเดียนับถือและบูชาโลกธาตุ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ รวมทั้งต้นไม้ใหญ่ และภูเขา ความเชื่อถือดังกล่าวมีลักษณะเป็นวิญญาณนิยม (animism) คือเชื่อว่าวิญญาณ คักดีลิตี อยู่ในสิ่งที่ตนนับถือ วิญญาณนั้นสามารถบันดาลคุณและโทษให้แก่มนุษย์ได้ ซึ่งเป็นเหตุให้มีการทำพิธีบูชาเช่นสรวงขึ้น เพื่อเอาอกเอาใจไม่ให้บันดาลสิ่งที่เป็นโทษเป็นภัยพิบัติ เกิดขึ้นแก่มนุษย์ ต่อมาวิญญาณนั้นก็ได้รับยกย่องว่าเป็นเทพเจ้า การบูชาเช่นสรวงนั้นกระทำ โดยการนำเอาสิ่งของที่บูชาใส่เข้าไปในกองไฟ โดยถือว่าไฟเป็นทูตของเทพเจ้าที่จะสื่อสาร ระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์

ชาวอารยันที่เข้ามาตั้งหลักปักฐานอยู่ในอินเดียสมัยแรก ๆ นั้น นับถือและบูชา พระอาทิตย์ เมื่อเข้ามาพบชนพื้นเมืองนับถือไฟ และบูชาไฟ เห็นว่าความเชื่อถือดังกล่าว เข้ากันได้กับของตน จึงพยายามเผยแพร่ความเชื่อถือของตน โดยชี้ให้เห็นว่า ดวงไฟที่ยิ่ง ใหญ่นั้น คือพระอาทิตย์ จึงควรนับถือพระอาทิตย์ซึ่งเป็นที่มาของไฟทั้งปวง โดยวิธีนี้ ทำ ให้ศาสนาของชนพื้นเมืองดั้งเดิมกับศาสนาของพวกอารยันที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ ผสมผสาน เข้าด้วยกัน จนกลายเป็นศาสนาและปรัชญาตามคัมภีร์พระเวทในยุคต่อมา

ยุคพระเวท เป็นยุคที่พวกอารยันได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในอินเดียแล้ว ก็เกิดมีการผสมผสานแนวความคิดและความเชื่อของพวกอารยันกับชนพื้นเมืองขึ้น ในยุคนี้เกิดมีเทพเจ้าใหม่ ๆ ขึ้นหลายองค์ ซึ่งแต่ละองค์ล้วนมีลักษณะเป็นเทพเจ้าประจำธรรมชาติทั้งสิ้น

แนวความคิดในยุคพระเวทนี้ นักปราชญ์ชาวตะวันตก และนักคิดชาวอินเดียบางคนมีความเห็นว่า พวกอารยันในยุคเริ่มต้นพระเวทนี้ มีความรู้เกี่ยวกับโลกและธรรมชาติน้อย เมื่อเห็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติทั้งด้านบวกและด้านลบ ก็คิดว่ามีอำนาจลึกลับดลบันดาลให้เกิดขึ้น และผู้มีอำนาจเช่นนั้นก็มีรูปร่างหน้าตาเช่นเดียวกับมนุษย์ จากความคิดดังกล่าว เทพเจ้าประจำธรรมชาติจึงเริ่มมีรูปร่างเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา และเพื่อให้เทพเจ้าเหล่านั้นโปรดปรานไม่ทำให้เกิดภัยพิบัติขึ้น ประชาชนในยุคนั้นก็พากันทำพิธีบวงสรวงบูชา เพื่อเอาอกเอาใจ พร้อมกับแต่งบทสรรเสริญขึ้นเป็นบทร้อยกรอง หรือมันตระในคัมภีร์พระเวท ต่อมาชาวอารยันได้รวบรวมบทสวดอันวอนเทพเจ้าที่ใช้กันมาในวงศ์ตระกูลขึ้นเป็นหมวดหมู่เป็นคัมภีร์เรียกว่า "เวท" หรือ วิทยา อันเป็นความรู้ ถือเป็นศฤติ ได้แก่ วิทยาที่ฟังมาจากเทวะผู้ทรงศักดิ์สูง ถือว่าเป็นเสียงทิพย์ หรือเสียงสวรรค์ ซึ่งเทวะผู้ทรงศักดิ์เป็นผู้ประทานมาให้ฤๅษี หรือพราหมณ์ผู้ใหญ่ คัมภีร์พระเวท เป็นคัมภีร์ทางศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของอินเดีย

ความเชื่อถือในความมีอยู่ของเทพเจ้าประจำธรรมชาติหลายองค์นี้ เรียกในภาษาปรัชญาว่า พหุเทวนิยม (Polytheism) เมื่อมีเทพเจ้าหลายองค์ การประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาเทพเจ้าแต่ละองค์ก็มีความแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ในอัญมณีอย่างหนึ่งก็บูชาบวงสรวง เทพเจ้าองค์หนึ่งที่เกี่ยวข้องกับอัญมณีนั้น เมื่อบวงสรวงบูชาเทพเจ้าองค์ใด ก็ยกย่องสรรเสริญเทพเจ้าองค์นั้นว่า เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดกว่าเทพเจ้าทั้งปวง เป็นผู้สร้างโลกและสิ่งทั้งปวงเรียกว่า ปชชาติ การยกย่องดังกล่าวนี้จะยกย่องเฉพาะในเวลาประกอบพิธีกรรม บูชายัญเท่านั้น มิได้ยกย่องตลอดไป แนวความคิดและเชื่อถือดังกล่าวมานี้ แมกซ์ มึลเลอร์ (Max Muller) นักปราชญ์ชาวเยอรมันเรียกว่า อติเทวนิยม (Henotheism) อยู่ในระหว่างหัวเดียว หัวต่อระหว่าง พหุเทวนิยม ที่นับถือเทพเจ้าหลาย ๆ องค์พร้อม ๆ กันไปกับเอกเทวนิยม ที่นับถือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่เพียงองค์เดียว

ในตอนปลายยุคพระเวท พวกที่เรียกว่า พรหมา หรือ พราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้เชี่ยวชาญสามารถจดจำพระเวทได้ทั้งหมด ทำหน้าที่ควบคุมอัญมณีให้เป็นไปอย่าง

ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ เป็นผู้มีอิทธิมากในยุคนั้น พิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา ตกอยู่ในมือของพราหมณ์โดยสิ้นเชิง ยัญกรรมในยุคแรกของพระเวทนั้น มีวัตถุประสงค์ที่จะเอาอกเอาใจเทพเจ้า เพื่อให้เทพเจ้าอำนวยผลตามที่ผู้ประกอบยัญกรรมปรารถนา เทพเจ้าจะอำนวยผลให้หรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับความกรุณาของเทพเจ้าเองเท่านั้น ยุคนั้นเป็นยุคที่พราหมณ์มีอำนาจในสังคม ยัญกรรมต่าง ๆ จึงมีความลึกลับซับซ้อนมากขึ้น แนวความคิดเรื่องการบูชายัญก็เปลี่ยนไป ยัญกรรมแต่ละอย่างมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง ในที่สุดก็กลายเป็นสิ่งที่พราหมณ์ใช้บังคับเทพเจ้าให้อำนวยสิ่งที่ตนปรารถนา โดยเชื่อกันว่ายัญกรรมแต่ละอย่างนั้น หากทำให้ถูกต้องตามระเบียบที่กำหนดทุกประการแล้ว จะบังคับเทพเจ้าที่ออกชื่อถึงในพิธีนั้น อำนวยสิ่งที่ตนประสงค์ได้ ถ้าผิดไปจากนั้นจะมีผลเป็นอย่างอื่นไปทันที

ก่อนถึงยุคอุปนิษัทได้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทางศาสนาและปรัชญาของอินเดียที่สำคัญ คือ เปลี่ยนแปลงความเชื่อแบบอเทวนิยมมาเป็นเอกเทวนิยม (Monotheism) เดิมมีการยกย่องเทพเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งว่ายิ่งใหญ่กว่าเทพเจ้าองค์อื่น เฉพาะเวลาประกอบพิธีบูชายัญ ก็เปลี่ยนมายกย่องเทพเจ้าเพียงองค์เดียวว่ายิ่งใหญ่ตลอดกาล ในขณะที่เทพเจ้าองค์อื่นที่เคยมีชื่อเสียงก็ยังคงมีอยู่ แต่มีบทบาทและความสำคัญน้อยลง เทพเจ้าที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด เป็นผู้สร้างโลก และสร้างสรรพสิ่งเพียงองค์เดียวคือพระปชาบดี ต่อมาเรียกว่า "พระพรหม"

ยุคอุปนิษัท หรือยุคปลายพระเวท เป็นยุคที่เกิดการวิวัฒนาการทางด้านความคิดสูงสุดทางศาสนา ชาวอินเดียมีความคิดว่า คนเราที่เกิดมามีชีวิตในโลกนี้ แท้จริงแล้วมีแต่ความทุกข์ และความทุกข์ก็มีไขจะสิ้นสุดได้ด้วย การตายจากโลกนี้ไป บุคคลเมื่อตายแล้ว ถ้ายังไม่หมดกรรมเป็นเครื่องผูกให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ ก็ต้องเกิดใหม่ และต้องเผชิญกับความทุกข์นานัปการต่อไป เมื่อมีความต้องการจะพ้นจากทุกข์ จึงพากันแสวงหาหนทางที่ช่วยให้ตนพ้นจากสังสารวัฏ หรือการเวียนว่ายตายเกิด

ประมาณ ๖๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช ชาวอินเดียได้เกิดแนวคิดที่ว่า โลกนี้เกิดแต่พรหม ทุกสรรพสิ่งมาจากพรหม พรหมเป็นสารัตถะแห่งจักรวาล เรียกว่า "ปรมาตมัน" พรหม ไม่มีตัวตน ไม่มีเพศ ไม่สามารถอธิบายได้ สรรพสิ่งที่ออกมาจากพรหม หรือปรมาตมัน ก็คืออาตมันสากลที่ไม่มีขอบเขตจำกัด และพ้นจากการถูกจำกัด ชีวาตมันก็คือ

อาตมมันย่อยที่ถูกจำกัดด้วยร่างกาย โดยภาวะดั้งเดิมที่อาตมมันมีธรรมชาติเป็นวิญญาณบริสุทธิ์ เช่นเดียวกับพรหมันหรือปรมาตมมัน แต่ด้วยอำนาจอวิชชา (สันสกฤต อวิชชา) ความไม่รู้แจ้งในภาวะดั้งเดิมของตนว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมันเป็นเหตุ จึงทำให้อาตมมันเกิดหลงผิดและสำคัญผิดคิดว่า ตนเองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับร่างกาย เกิดอหังการ (ตัวกู) หลงผิดว่า มีตนเองที่แตกต่างจากผู้อื่นและแตกต่างจากพรหมัน เกิดมมังการ (ของกู) หลงผิดร่างกายของตนและทรัพย์สินของตนแตกต่างไปจากร่างกายและทรัพย์สินของคนอื่น ด้วยอำนาจแห่งอวิชชาทำให้ชิวะแต่ละตนกระทำการกรรมต่าง ๆ ดีบ้างชั่วบ้าง เมื่อทำกรรมก็ต้องรับผลของกรรม เป็นความสุข หรือทุกข์ เจริญ หรือเสื่อม สมบัติหรือวิบัติตามเหตุแห่งการกระทำ เป็นเหตุให้อาตมมันต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ภาวะดังกล่าวปรัชญาอุปนิษัทถือว่าเป็นสภาพที่ไม่น่าปรารถนา แม้จะมีความสุขบ้างก็เป็นครั้งคราว แต่ความทุกข์ก็เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเลี่ยงได้ เพราะฉะนั้น ปรัชญาอุปนิษัทจึงสอนให้บุคคลมุ่งแสวงหาโมกษะ ได้แก่ ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต การบรรลุโมกษะก็คือการเข้าสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหม ซึ่งเป็นภาวะที่หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏตลอดกาลนิรันดร์ เป็นการเข้าถึงความสุขสูงสุดเรียกว่า “อานันตะ” หรือ “อานันท์สุข” ซึ่งเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของพรหมัน

ดังนั้น ผู้ประสงค์จะบรรลุความหลุดพ้นจะต้องมีความรู้ในเรื่องอาตมมันกับปรมาตมมันหรือพรหมันว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร จนสามารถแยกอาตมมันออกจากร่างกายได้ แล้วอาศัยแนวทางปฏิบัติบัตติด้วยการบำเพ็ญตบะ โดยการบังคับร่างกายให้ได้รับความลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ พร้อมกับบังคับจิตใจมิให้หวั่นไหวไปกับความเจ็บปวด ด้วยการบำเพ็ญตบะบุคคลย่อมเห็นแจ้งในอาตมมันของตน อันเป็นทางที่จะนำไปสู่พรหมันได้

แนวความคิดเรื่องพรหมในศาสนาพุทธ

เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นท่ามกลางสังคมที่เชื่อดิถี และดำเนินชีวิตตามหลักศาสนาพราหมณ์ยุคอุปนิษัท หลักคำสั่งสอนจำนวนมากในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ด้วยความมุ่งหมายที่จะแก้ไขความเชื่อดิถีตามหลักศาสนาพราหมณ์ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนคัดค้านหักล้าง หรือแก้ไขหลักการต่าง ๆ ของศาสนาพราหมณ์ พระองค์มิได้ทรงมุ่งหมาย

ที่จะหักล้าง หรือทำลายศาสนาพราหมณ์ แต่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าหลักความเชื่อถือและการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ ที่ศาสนาพราหมณ์สั่งสอนกันมา ประชาชนก็พากันนับถือปฏิบัติตาม นั้น มีความผิดพลาดเลอะเลือน พระพุทธเจ้ามีพระประสงค์จะให้พราหมณ์และประชาชน ทั้งปวงได้ทำความเข้าใจใหม่ให้ถูกต้อง เข้าถึงความจริงแท้ จึงได้เทศนาสั่งสอนชี้ข้อผิดพลาด บกพร่องเลอะเลือนนั้นให้ ทรงแนะนำให้เลิกเชื่อถือปฏิบัติ ทรงแก้ไขปรับปรุงเสียใหม่ ทรงประกาศสิ่งที่เรียกว่า ธรรม คือ หลักแห่งความจริง พร้อมกับทรงประพฤติปฏิบัติให้เห็น เป็นตัวอย่างด้วย

พุทธศาสนาเห็นว่า เทพเจ้ายิ่งใหญ่ผู้สร้างสิ่งทั้งปวงไม่มี มีแต่กฎแห่งเหตุและผล อันเป็นกฎธรรมชาติ หรือ ปฏิจจสมุปบาทว่า

อิมสมึ สติ อิทํ โหติ	เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
อิมสุสุปาทา อิทํ ออุปชชติ	เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
อิมสมึ อสติ อิทํ น โหติ	เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี
อิมสุส นิโรธา อิทํ นิรุชฌตี ^{๒๐}	เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับ

คำว่า พรหม มักใช้ในความหมายใหม่ให้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณธรรม ที่ปฏิบัติได้จริงในชีวิตนี้ ถือเอาความหมายในแง่ที่เป็นจุดสูงสุด ภาวะอันประเสริฐสุด หรือใช้เรียกคุณธรรมที่ประเสริฐ ดั่งาม สูงส่ง เป็นอุดมคติ เช่น อริยมรรค พรหมวิหาร เป็นต้น

ถ้าใช้คำว่า พรหม ในแง่ของบุคคลผู้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงระดับหนึ่ง หมายถึง สัตว์โลกประเภทหนึ่ง ถึงจะมีอายุยืน แต่ยังคงเกิดต้องตายเหมือนสัตว์อื่น ๆ มิใช่เป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งต่าง ๆ มนุษย์ผู้ฝึกอบรมตนดีแล้ว ยังประเสริฐกว่าพรหม พรหมจะเคารพบูชาบุคคลผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เช่น พระพุทธเจ้า และพระอรหันต์ทั้งหลาย เป็นต้น

นอกจากนั้นคำว่า พรหม ยังหมายถึง บิดามารดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตรธิดา บำรุงเลี้ยงดูบุตรธิดา และประกอบด้วยพรหมวิหารธรรมต่อบุตรธิดา

^{๒๐} ม.ม. ๑๓/๓๓๑/๓๕๕; ม.อ. ๑๔/๒๔๔/๑๖๙; ส.น. ๑๖/๖๔/๓๓ ๗๑๗.

ศัพท์ว่า พุรหม ที่นำมาสมาสกับศัพท์ว่า จริย สำเร็จรูปเป็น พุรหมจริย ที่ใช้ใน วิทยานิพนธ์นี้ คือตัวคุณธรรมอันประเสริฐ ดั่งาม สูงส่ง เป็นอุดมคติ เช่น อัมปมัญญา อริยมรรค เป็นต้น

ความหมายของคำว่าจรรย์

ศัพท์ว่า จรรย์ ตรงกับรูปศัพท์ในภาษาบาลีว่า จริย หรือ จริยา มาจากรากศัพท์ จร ธาตุ ลง ญย บััจจย อิ อาคม เป็นคำนาม จร ธาตุ นั้น มีความหมายว่าเที่ยวไป ดำเนินไป จาริกไป ความประพฤติ การดำเนินชีวิต การครองชีวิต ความเป็นอยู่

ความหมายของคำว่า จรรย์ หรือ จริย ที่จะใช้วิทยานิพนธ์นี้ ได้แก่ ความหมาย ว่า ความประพฤติ การดำเนินชีวิต การครองชีวิต หรือความเป็นอยู่

อนึ่ง ยังมีศัพท์อีกศัพท์หนึ่งที่มีรูปศัพท์คล้ายกับศัพท์ว่า จริย คือ ศัพท์ว่า จรรย์ ซึ่งสำเร็จรูปมาจาก จร ธาตุ ลง ญ บััจจย ในนามกิตก์ จรรย์ แปลว่า เครื่องดำเนิน หรือปฏิบัติ คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นทางให้บรรลุวิชา* ส่วนใหญ่ศัพท์นี้จะใช้เป็นบทคุณของ พระอริยบุคคล เช่น คำว่า วิชาจรรย์สมุปนโน^{๒๕} (ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรย์)

ข้อที่น่าสังเกตความแตกต่างของศัพท์ว่า จรรย์ หมายถึง ปฏิบัติ หรือความ ประพฤติของพระอริยเจ้า ส่วนศัพท์ว่า จริย หมายถึง ความประพฤติของคนทั่วไป จนถึง ความประพฤติของพระอริยเจ้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* วิชา ความรู้แจ้ง มี ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้ จุตูปปาตญาณ ความรู้จติ (เคลื่อน หรือตาย) และอุบัติ (เกิด) ของสัตว์ทั้งหลาย และ อาสวกขญาณ ความรู้ที่ทำอสังวะให้สิ้นไป ดู ที.ป.า. ๑๑/๒๒๘/๒๓๒; ๓๙๘/๒๙๒.

^{๒๕} วินย. ๑/๑/๑; วินย. ๔/๕๗/๖๕; วินย. ๕/๔๔/๑๑๕; ๘๕/๑๒๑; ที.ส. ๙/๙๒/๖๔ ๖๕.

ความหมายของพรหมจรรย์

คำว่า พรหมจรรย์ ภาษาบาลีมีรูปศัพท์เป็น พรหมจรรย์ (นปุงลกลิงค์) หรือ พรหมจริยา (อิตถीलิงค์) คำว่า พรหมจรรย์ เป็นศัพท์สมาส ซึ่งประกอบด้วย พรหม + จริย คำว่า พรหม เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า เจริญรุ่งเรือง ประเสริฐ เลิศล้ำ ดั่งงาม บริสุทธิ์ คำว่า จริย แปลว่า ความประพฤติ การดำเนินชีวิต การครองชีวิต หรือความเป็นอยู่ ศัพท์ว่า พรหมจรรย์ ท่านตั้งวิเคราะห์ว่า

พรหมํ จริยํ พรหมจริยํ, พรหมมานํ वा จริยํ พรหมจริยํ, เสฏฺฐจฺริยนฺติ วุตติ^{๓๕}

แปลว่า นักปราชญ์กล่าวว่า ความประพฤติอันประเสริฐ ชื่อว่าพรหมจรรย์ อีกอย่างหนึ่ง ความประพฤติเพื่อความบริสุทธิ์ ชื่อว่า พรหมจรรย์ ได้แก่ความประพฤติอันประเสริฐ

และวิเคราะห์ว่า

พรหมํ เสฏฺฐํ จฺริยนฺติ พรหมจริยํ^{๓๖}

แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ คือล้ำเลิศ ชื่อว่าพรหมจรรย์

รวมความว่า พรหมจรรย์ มาจากบาลีว่า พรหมจรรย์ หรือ พรหมจริยา แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ ความประพฤติก้าวล้ำ ความประพฤติสูงส่ง ความประพฤติ

^{๓๕} พระพุทธโฆษาจารย์ ปรมตฺถโชติกา ย นาม ขุทฺทกนิกายภูทกถาย ขุทฺทกปาจฺวณฺณนา, (กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒) ข้อ ๑๑ หน้า ๑๓๒.

^{๓๖} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตฺถทีปนี ทฺติโย ภาค (กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์มหา มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๔) หน้า ๓๙๑.

เพื่อความบริสุทธิ์ ความประพัตเพื่อความสำเร็จรุ่งเรือง การดำเนินชีวิตอันประเสริฐ การครองชีพอย่างประเสริฐ หรือความเป็นอยู่อย่างประเสริฐ^{๒๗} ซึ่งมีความหมายคล้ายตามกันทุกความหมาย

เมื่อทราบความหมายของคำว่า พรหมจรรย์ หรือ พุทธมจรรย์ ตามรูปศัพท์แล้ว ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความหมายของพรหมจรรย์ในพระไตรปิฎกในบทต่อไป

^{๒๗} พุทธมจรรย์นติ เสฏฐจรรย์ ดุ. พระพุทธโฆษาจารย์ สุมงคฺลวิลาสินียา นาม
 ที่มณีกายภูษกถาย ทุตติโย ภาโค (กรุงเทพฯ ฯ: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒) ข้อ ๓๕๔
 หน้า ๓๒๓